

# KÖSZÖNTÉS

A. Gergely András

## Folyamatok, hitek, vallások. *Pócs Éva tiszteletére*

Nem könyvújdonság már Pócs Éva maga szerkesztette sorozatában sem a pár éve megjelent (de nem túl sok helyen reflektált) *Folyamatok és fordulópontok* kötet, sem az átalakulási helyzetek, múltó idők vagy sorsfordulók áttekintő elemzése a néprajztudomány kortárs alkotóinak köreiben, hisz a néprajzi változáskutatás évtizedek óta evidens paradigmája a hazai és európai etnográfianak. A kötet<sup>1</sup> tanulmányaiban a változás rejtélyes állandósága s az állandósuló átalakulás harmóniája jószerivel kimondatlanul is közös alap, üdvözlétképpen Pócs Éva életműve és személye, törekvései és eredményei elismerésül s ugyanakkor a kultúrák találkozási pontjain, irányadó trendjein átívelő hatások együtteseként. Ünnepi viszont maga a válogatás: a 70 éves Andrásfalvy Bertalan tiszteletére megszólaló kollégák és hallgatók etnográfiai tanulmányaiból állt össze az a kötet, mely a *Studia Ethnologica Hungarica* IV. részeként kínálja hazai és (messzi-közeli) külföldi terepmunkák összefoglaló kutatási témáit. A Pécsi Tudományegyetem Néprajz Tanszéke a tanszékalapító emeritus professzor üdvére szóló ajánlással úgy örvendeztet meg a korszakos hatású akadémikust a vezetése alatt indult kutatások zárótanulmányaival, tapasztalati összegzésével, hogy a mikro-milókben zajló adatfelvételek mellett nagy ívű összefoglalókkal teszi komplexszé a szakma jeles vezetőjének tematikai és érdeklődési szférájába illő feltárásokat. Minthogy Andrásfalvy kutatóként, majd szaktudósként, később kulturális miniszterként, tudományművelésben is tradicionális értékrendet hordozó közszereplőként, művelődéspolitikusként volt jelen a köztudatban, így mindazon szakmatörténetileg is jelentős kutatások, melyek a pécsi műhelyből indultak, itt szinte követhetetlen sokrétűségű összképpel kerülnek a tanulmányokba.

Bevezetésül az akkori ünneplő konferencián előadó Vargyas Gábor taglalja Andrásfalvy néprajzi bibliográfiáját és alapos részletességű életútösszegzését, a tudós-politikus-kutató vállalásainak módját, okát és tágabb horizontját, mégpedig köszöntő méltatását Arnold van Gennep átmeneti rítusainak ismertetésével és a „küszöbállapotok” részletrajzaival keretezve. A rangos kollégája, Kisbán Eszter mintegy az átalakuló, de gazdagodása közben is mindegyre hagyományként tovább élő ízlés-hagyományok egyikét, a táplálkozáskultúrában széles területen elterjedt savanyú ízesítés

A. Gergely András (1952) – politológus, kulturális antropológus, az ELTE TÁTK és a PTE DTI oktatója, szerkesztő, a Magyar Kulturális Antropológiai Társaság elnöke, andrasgergelya@gmail.com

<sup>1</sup> Pócs Éva szerk. *Folyamatok és fordulópontok. Tanulmányok Andrásfalvy Bertalan tiszteletére*. L'Harmattan – PTE Néprajzi Tanszék, Bp. 2003. 368 oldal.

néprajzának regionális rajzolatát mutatja be... szinte meghökkentve olvasóját azzal, miképpen és miért oly sokatmondóan eltérőek a történeti formák az ízesítésben a lengyel, galíciai, bukovinai és moldvai, dél-romániai és magyarországi konyhákban, milyen alapanyagok mikénti felhasználása és szakácskönyvei kínálták a paraszti kultúrában a „savanyú ízlésirány” kontinuitását az újkorban és a modern korban. A köznépi táplálkozástörténet ecethasználati, erjesztési, tejes és káposztás variációi noha kevésbé a modern fordulópontokhoz köthetők, Bán Eszter „vázlatában” az átalakuló hagyomány a változékonyság példatárával és térbeli megjelenítésével épp azt bizonyítja, miként marad kontinuitás maga a változás is, ha étrendről, termő gabonából és gyűjtögetett gyümölcsökből készülő táplálékok, böjti és ünnepi változatokban, leveses vagy húskísérő, szegényeknek vagy gazdagéknak való, keleti vagy északi térségek hagyományából „átjött” változatosságban mutatkoznak. Takács Lilla a Somogy megyei Horvátkút település- és szőlőhegy-történiáját dolgozza föl, benépesedés és birtokviszonyok, gondolkodás- és életmód-minták terén a 16. századi átalakulását követő, a 20. századra szórványosodás jeleit mutató hegyközségi társadalomtörténetét taglalja. Sági Edit ugyancsak a modernizáció hatására átalakuló eszköztár és a jószágtartás kulturális dimenzióit járja be, de nem szűken magyar, hanem finnországi lapp rénszarvastartók körében. Az arktikus ökológiai viszonyok relatív tartóssága mellett a természeti környezet megbecsülésére és a technikai civilizáció hatásaira figyel, a határokon túlnyúló réntenyésztés mellett a létfenntartás új eszközeire is kitérve: a kulturális mag állandósága mellett a motoros szánok korszaka is beköszönt, a kisebbségi és etnikai eltérések mellett a kulturális diverzitást átható életszínvonal-változások képviselik a folyamatok fordulópontját. A nagy népektől körülvevett, etnikai és etnokulturális sajátosságait féltve őrző, de adaptációban is helyt álló számi népesség „összeomlást és beolvadást elkerülve megmaradó” azonosságadata ékes bizonyága a változó feltételek közötti értékörzésnek. E kulturális viselkedésmódok talán még kontrasztosabbak a Nagy Zoltán által kutatott szibériai hantik körében, ahol a nyelv és sokszor a létfeltételek lassú megszűnését az adaptáció technológiai tüneményei segítik, mint például a televíziós feldolgozás a vadász életmódot városi életszférával kiegészítő családfelelős életmódpéldáival illusztrál. A tajgán megélt valóság-tapasztalat és a televíziós élmény regényes, szinte szakrális átélése a kettősség átmenetiségében mutatkozik meg, a tévé mint „házi szellem” is funkciót kap, a televíziós világkép a hiedelemváltozásokra is kihat, erdei-falusi és „külföldi”-orszopozíciós modellekbe enged betekintést, két (vagy több) rész-kultúra identitásformáló hatásegyüttesére, szimbolikus küzdelmére nyújt rátekintési lehetőséget. Filep Antal a kisalföldi Tóközben végez változásvizsgálatot, jogszokások és közösségi büntetésformák jellegzetes modelljeinek ismeretében ered egy ötvenes évek végi eseménysor nyomába, tiltott határátlépés vádjának és büntetésének fogadtatását részletezi a falusi osztályharc egyes állomásainak követésével. Vargyas Gábor nagydoktori disszertációjának témájából, a vietnami brú népcsoport vallási rendszerében zajló változásokról, hagyománycentrikus és újítás-fókuszált antropológiai vizsgálódás tapasztalatairól kerekít izgalmas összkepet, a hegyi törzs környezetéhez és szakrális tradícióihoz kapcsolódó mentalitásáról ad intenzív áttekintést. Az új aratási és cséplési módszerek elterjedése közepette megmaradó rizsistennőkultusz és a „rituális technológiák” állapotrajza mellett egyén és közösség kihívó konfliktusát mutatja be az újítások és szakralitások dichotómiája keretében. Pócs Éva, ki amúgy e sorozat főszerkesztője is (és segítségével már a másfél tucat kötetben is túl vannak), a 16–18. századi boszorkányperekben megfogalmazódó időjárás-manipuláció, esővarázslás és idővarázslás mitikus körét taglalja: szárazság, jégeső, időrontás, falusi mágia, demonológia és papi varázslás kérdéseiről a boszorkányüldözés magyarországi tényanyagára hagyatkozva komponál illusztrált és roppant izgalmas tér-kepet, „felhőhajtó” és „zivatarúzó” garabonciásokkal, „zivatarsárkányokkal”, idővarázsló

táptosokkal, jégcsőszökkel, ördögszövetségesekkel és tündérvarázslókkal. Ugyancsak „ördögi kapcsolatokkal” összefüggésben, a magyarországi Faust-mondakör térbeliségét és időiségét részletező tanulmánnyal szerepel Frazon Zsófia, aki a szájhagyomány és az írott források eltéréseit, sátáni kísértések és Luther *Asztali beszélgetése*iben megjelenő szövetségkötés látomásos végkifejletét (megannyi korabeli párhuzammal) értelmezési keretbe fogva, a protestáns ördögsvetség magyarországi néphitbe átkerült változatával kiegészítve tárja föl egyéni tónusban. A hiedelemalakok néprajza és a garabonciás diák vagy tudós (helyenként tudós kocsis) mondai tartalmi és a prédikációirodalomban is jelen lévő ördögsvetségi elképzelések sajátos kapcsolatrendszerében a tágabb európai hagyományba illeszkedő magyar változatok kapnak élfényt és árnyalt bemutatást. Változás és átalakulás ekkénti kultúratörténeti rajzolata a „fausti” irodalom, a nyomtatványok, ponyvák, református kollégiumi képzetátvételek olyan sztereotípiavariánsok őrzői, melyekhez funkcionálisan hasonló részletez a kötet következő tanulmánya is: Tóth G. Péter a nemzeti értékkép-formálás eredettörténetéhez nyúl vissza, a magyarokról kialakult „embrevő-törökverő” képzeteket taglalva végvári katonák „kannibalizmusára” utaló források nyomán. A történeti ábrázolás-irodalom (Bonfini, Drakula, Báthory Erzsébet, Dózsa-kivégzés metszetei) és Kézai, Anonymus, Bonfini írásai vagy mintegy ezer év óta a legtöbb írott forrás szerint „vérben gázoló”, az ellenség szívét rituálisan kimetsző és fölزابáló „magyar kannibalizmus” változatai, horrorisztikus és vámpiros átmenetei egészen a 18. századig fennmaradtak mint az európai végvidékek rémségességét illusztráló képzetek, melyeknek kultúratörténeti alapjai és átmenetei adják az Európa peremén élők „vadállatiasságának” bizonyosságát, majd az újkori népcsoportkapcsolatok révén a változás lassú bekövetkezéséhez, s ezek szolgáltak alapul e ritka folyamatábrához. Eposzok, az elit és a populáris kultúra hagyományképzetei kínáltak témát Mikos Éva dolgozatához is, kinek vállalása az irodalmi eposzokban megjelenő népies hatások, népszerű és hagyománykövető felfogások, átértelmezések forrásanyagát feltáró ismertetés volt. Az irodalomtudomány és a szövegfolklor-kutatások határán fogant tanulmányban széles ívű populáris-kultúra-szemlélet ad a Szerző, avagy a szájhagyomány és a népi írásbeliség határpontjain fölletl változatokból táral hősköltészeti alapokra épített mentalitástörténetet: a Csodaszarvas „epikai perspektívája”, a történeti tárgyú ponyvairodalom nemzetigenezis-rajza, a fehér ló, az ősmagyar áldozatfelmutatás táltosai, végül a kalendáriumok és naptárak romantikus konstruktumainak visszahatása a szépliteratúra legkiválóbbjaira (Vörösmarty, Arany) és a történeti nemzetvallásokra (Czuczor, Dunamelléki, Ipolyi, ősi hitvilág-interpretációk) itt szövegvizsgálatok változáskutatásának keretében, a „nemzeti nagyelbeszélések” alakzataiban kerülnek terítékre, elsősorban is forráskritikai összefüggések között. Elbeszélés, a mesemondó és szövege forgatókönyvszerű kommunikációs helyzete, a hétköznapi „performance” az a kontextus, amelyben Nagy Ilona kiemeli a textus, maga az archívumokból kibányászott szöveg továbbadásának módjára vonatkozó információk jelentőségét. A gyűjtő tekintete, az elemzés lehetősége, a hiedelemmondák világértelmezése melletti narratív szituációelemzések jelentéstere kap itt kiemelt hangsúlyt, melyet még alátámaszt a lejegyzés számos körülménye, az előadó és a rögzítő szituatív viszonya is. Így a mese vagy történetmondás kiegészül(het) a narratívák lokális identitást vagy a mesélő személyes világképét tükröző felfogásmóddal, gesztusokkal, megjelenítési körülményekkel. A bemutatkozás, a prózai narratívák, a versengő elbeszéléseket közreadók személyes világa, családi háttere, a mesemondások alkalmi és szokásrendje is befolyásolja sokszor, milyen tartalmak és hangsúlyok jelenhetnek meg, s hogyan változik meg maga a gyűjtés módja, technikája, személyközi kapcsolatrendje, tartalma, melyek ugyancsak változást és állandóságot tükröznek egyszerre. S mert a szövegek, mesék, értelmezések folklor-tartalmi is szituatívák, a kutatástörténet kénytelen-kelletlen számol is a változatokkal,

hermeneutikai megközelítés lehetőségével, reflexiókkal, a gyűjtő befogadói, „megengedő” gondolkodásával... – mint ezt hatévnyi détári mesegyűjtő tapasztalatai alapján Ekler Andrea észlelte. A hermeneutikai pozíció „egyáltalán nem az uralkodás tudománya, tehát nem elsajátítás, birtokbavétel”, hanem „alárendeli magát a szöveg uralmi igényeinek”, „az értelem érvényesülését szolgálja azáltal, hogy kifejezetten és tudatosan áthidalja azt az időbeli távolságot, amely az interpretálót elválasztja a szövegtől, s legyőzi az értelem elidegenedését, mely a szöveget éri” – idézi Gadamer filozófiai vázlatát az *Igazság és módszer* kötetből. A kutatás közbeni viszony adatközlő és kutató között „a szövegegységekben, nyelvi megnyilatkozásokban manifesztálódik”, a kutató kérdésére az adatközlő válaszként értelmezett szöveggel nyilvánul meg, így szinte eleve utal az értelmezés funkciójára... Ennek rendjét, variánsait, a beszéd jelrendszeri sajátosságait taglalva strukturális, poétikai, szövegszűzés és motívumrendszer alapján klasszifikálja a gyűjtött szövegeket, saját példatárral kiegészítve teoretikus megállapításait. Az így létrejövő határhelyzet a szöveg világát az egyedi, az emberi létre, természetre, világmindenségre vonatkozó tartalmak közötti válaszfal, de találkozási pont is, melyben maga a hagyományos szövegek modellálásának belső dimenziója is. Belső és formális, egyúttal a vallási-ideológiai tartalmakat hordozó kifejezőeszközök, s leginkább a tánc szerepe jeleníti meg a lelki világokban folyamatosan mutatkozó odaadást, melyről Farkas Judit írása szól, kiemelten a Krisna-tudatban élők körében folytatott kutatásai alapján. A hároméves résztvevő megfigyelésre és interjúkra épülő pécsi közösségvizsgálat a tánc vallási létben betöltött szerepére, az emberi létezés természetének és misztikumának kifejeződésére, céltudatos és akaratlagos motorikus tevékenységekre irányul, mely „kulturálisan meghatározott nonverbális testmozgások sorozatából áll [...], s megkülönböztethető [...] benső és esztétikai értékkel rendelkezik” (332. oldal). A vallásban és a táncokban is létrehozott célok és funkciók nemcsak magyarázzák a vallást, hanem szerepeket is kreálnak, megújítanak és megerősítenek, istenimádat célját szolgálják, és naponta többszöri változatban gyakorolva szolgálják Krisnát a tánc esztétikumának ajándéka révén. A táncszertartások illemrendje, szabályozott mozdulatsora az anyagi világgal és annak kötöttségeivel szemben álló funkciója a szeretet és odaadás révén a lelki valóságot jeleníti meg a hívők és környezetük számára, mintegy Krisna valóságaként, a világban való működés elősegítésképpen. Ugyanakkor a krisnások számára is visszatérő kérdés, az indiai vallás és a magyar életmód közötti találkozás élményének témaköre az, ami az eredeti indiai tánclépések és gesztusjelentések rendjének magyarországi gyakorlatba illesztése kapcsán fölmerül: ha a tánc kulturálisan meghatározott, átvehető-e az eredeti változatok, jelentéstartalmaik mennyiben változnak, eszköztáruk milyen folyamatok tükrében fog megváltozni.

## Jelenmúlt mint szaktudományi jövő

Változások, a néprajz, a folklorisztika vagy a kulturális antropológia „felségterületén” zajló átalakulások tematikus foglalatja előzi meg azt a kötetet, amely *Múlt és jelen* címmel, ugyancsak Pócs Éva szerkesztésében látott napvilágot<sup>2</sup> azzal a hívószóval, hogy a Kárpát-medence felsőfokú oktatási intézményeiben és oktatói révén megjelenített szaktudományi érdeklődésről

<sup>2</sup> Tudományos konferencia a Pécsi Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének 10 éves jubileumán, 2001. szeptember 17-18-án. *Studia Ethnologica Hungarica V. L'Harmattan – Pécsi Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék, Bp. 2004. Szerkesztette Pócs Éva, 228 oldal.*

áttekintést adjon tematikus dolgozatokban. A néprajz, a művelődéstörténet, a folklórkutatás, az etnoföldrajz, az irodalom, képzőművészet és iparművészet, a szakralitás-elemzések széles köre mint a múlt jelene vagy tágabban a jelen múltidejű történésvázának okszerű előzménye jelenik meg a kötet írásaiban, kicsit azzal a „csakazértis tudomány” alapállással, amelynek a kézenfekvő historikum nem egyetlen támasza, hanem a változásban és tematikai frissülésben beálló irányváltások leképezési módja is. Szemben azokkal, akiknek a folklórkutatás a divathullámoknak is kitett „változatlan-ság-vizsgálatok” ágazata volt, Pócs Éva kiemeli már előszavában is, hogy az „idejétmúltságok” nem csupán a témaválasztásban és prezentációban jelennek meg, hanem a szemléletmódok és átalakuló módszertanok is éppoly markáns arculatot kölcsönöznek a múltra épülő jelenkutatásnak, mint hordozott egykor az archiválás, a mindennapi vallásosság vagy például a város és falu viszonyának mindig módosuló kérdésköre. Pócs érzelmetti, mennyire fontos lenne szélesebb szakmai körökben is átvenni a néprajztudomány megújulási lehetőségeinek értékrendjét, napirenden tartani a hagyományos kultúrák millióinak közelmúltban bekövetkezett és minduntalan folytonossá váló átalakulását, a jelen kérdéseire kapott speciális válaszok komplexebb földolgozását. Összegzően állapítja meg: „Mindezek vizsgálata láthatóan nem függ attól, hogy kutatójuk hogyan címkézi magát és tanszékét; és világossá lett a konferencián, hogy az egyes területek képviselői le tudnak ülni egymással, és nemcsak fehér asztalnál, hanem konferenciavíták keresztüztüében is szót értenek, napfényre tuják hozni eme látszólag »ellenséges« diszciplínák rejtett együvé-tartozását” (8. old.). Ezt a tematikus és módszertani sokféleséget a múltbeli „jelenkutatás” és a jelenvizsgálatok – régi múltba is tisztázó fényt bocsátó kérdésfelvetéseit összhangba hozni képes – szaktudományi aspirációit öleli át a kötet tíz szerzője és írása, népballadáktól (Voigt Vilmos) a gödöllőiek formatervezési körképéig (Keményfi Róbert), naiv művészettől (Csatlós Judit) családkutatásig (Kocsis Gyula), küküllői egyházmegyei forráskutatástól (Kiss Réka) dél-erdélyi narratív és írott forrásfeltárásig (Ozsváth Imola), csíki halotti hiedelmektől (Jankus Kinga) a hazai Krisnás életmódfeltárásig (Farkas Judit), földiás gazdálkodástól (Bihari Mária) mezőgazdasági rendszerváltásig (Holcsek Eszter) megannyi egymástól nehezen elválasztható terület és tereptapasztalat jeleníti meg a múlt- és jelenkutatás alternatíváit, hipotézistől és társtudományi forrásfeltárásoktól az egyéni kutatói konklúzióig. Mindez jól illusztrálja, bizonyítja, érdekessé és kihívóvá is teszi a hazai folkloristák, a néprajztudomány képviselői és a kulturális antropológia vagy etnológia követői révén bizonyossá váló benyomást: a hagyományos népi kultúra kutatása ki kell egészüljön a kortárs kultúrakutatás szemléletmódjával, s a tovább élő műfajok, kölcsönhatások révén ezeknek immár „intertextuális”, holisztikus és komplexitást igénylő tudáskörbe emelése is folytonossá vált. A múlt és jelen együttese mint változásvizsgálati tapasztalat a lokális világok, identitások helyi kultúrák közösségi tudásává is így válhat leginkább.

## Boszorkány és történet, közösség és identitás

Mily „meglepő”, hogy a pécsi néprajz-antropológiai képzés és kutatástörténet a tanszéki jubileum sokféle kutatási témaköréből egy hasonlóképpen időorientált kötetel is előállt, mely a folklorisztika, a történettudomány és az antropológiai jelenvizsgálat komplexitásából ezúttal a közösségi identitások megannyi változatát sűríti egységbe. Tematikus egységet ugyan nem mondanék, de feltehető, hogy mindazon közösségkutatás, mely Pécsen, Csíkszeredában, Sopronban,

Nyíregyházán megindult és eredményre jutott az elmúlt évtizedben, éppolyan szimbolikus rendszereket, virtuális egységeket és életforma-univerzumokat képes felmutatni a legelterjedtebb tematikák dacára, melyek ezen a kettős függésponton mégis összetartozhatnak, vagy legalább érdeklődésszféraegységbe állíthatók. A *Közösség és identitás* kötet<sup>3</sup> nemcsak a korábbi két könyv (*Demonológia és boszorkányság; Sors, áldozat, divináció*) mintegy szerves folytatása a résztémák terén, hanem a kötet kilenc tanulmánya a társtudományok eszköztárával a közösség és az identitás fogalmi rendszerét, meghatározóit, összetevőit és szimbolikus rendszereit vizsgálja a lokális kutatások világában. A közösséggel kapcsolatos fogalomalkotás és jelentésváltozásai világából Tóth G. Péter készít mély tónusú áttekintést, midőn a „közösség” mibenlétét, megkomponált képzetét, széthullási tapasztalatainak és felszámolódásainak historikumát vizsgálja. A „mi”-tudat és a világ sodrának izgalmas tereprajzával Nagy Zoltán vezet be a vaszjugáni hantik (azóta már kiadós monográfiává gyarapodott kérdésköreinek) intimitásaiba, majd a hagyományképviselet hangján Andrásfalvy Bertalan tekinti át a „tánc” születését, az „ünnepi és színjátékszerű szertartásos változattól” a felfokozott művészi mozgás és vetélkedés rítusain át a páros, a lánc-, a fűzér- és kontratáncok válfajain keresztül a „két ember nyilvános magánügye, egymást-élvező örömkapcsolat” változatig. Túri Zsuzsanna a sienai contradák térhasználati rendszerét tekinti át a középkori város régi és mai stílusjegyekben, szertartásokban, csoportnormákban kikristályosodó változatai alapján. Vargyas Gábor a 'laza' politikai szervezetek és 'puha' stratégiák etnikus identitásproblematikáját vizsgálja a vietnami brú társadalom nyelvi-kulturális, törzsi elszigeteltségi és változástörténeti dimenzióiban. Andrásfalvy Bertalan itt egy különálló írást szentel a menyasszonyváltság néprajzi-tájtörténeti forrásirodalmának (főképp a 17. századra érvényesen), Németh Ildikó pedig egy hosszabb tanulmányban ismerteti az 1528–29-es soproni boszorkányperek előzményeinek és körülményeinek ügymenetét. Izgalmas írás Gagyi József máréfalvi boszorkánysággal összefüggő (460 oldalnyi) hiedelem-szövegyűjteménye alapján írt áttekintése, „egységes ideológiának” veszi a közfelfogás szerinti és viselkedésszabályozó elveket, viselkedés- és szociális kapcsolatok szabályozta ideológiát, a rontásesteteket mint határmegvonási eljárásokat tekintve, identitáserősítő funkciójukat is megnevezve. Szoboszlay György két 18. századi házasságtörési per kapcsán ír a magyar passiójáték-értékű nyilvánosságátörténet egy szabolcsi példatáráról, Krász Lilla pedig a 18. századi bábák hagyománykövető és mégis diszkriminációjukhoz vezető folyamatait veszi nagyját alá. Végül Csekő Csilla írása zárja a kötetet egy vegetáriánus csoportban végzett kutatás alapján, ahol a vezetői tekintély és a táplálkozás szakralizálódása kap figyelmet mint ezoterikus látásmódba illesztett, intézményesült szakrális jelenség. Írása nemcsak terjedelmes, de az étkezéshez fűződő rítusok, a transzcendenssel való alternatív csoportszerveződési stratégiák elemzés szempontjából kivételes jelentőségű alapozó tanulmány is.

## Szakralitások és csodák Gyimesben

Pócs Éva hatása, oktatói és akadémiai kutatásvezetői szerepe különösebben gyakori hivatkozások nélkül is nyilvánvalóan van jelen e kötet(ek)ben, mely(ek)ben a történeti dimenziók és a kortárs folyamatok szinkron/diakron tartalmai nemcsak a történeti összehasonlítást teszik lehetővé adott társadalmi mezőkben vagy választott néprajzi tájak és környezet szempontjából,

<sup>3</sup> Studia Ethnologica Hungarica III., szerkesztette Pócs Éva. L'Harmattan – PTE Néprajz Tanszék, Bp. 2002. 292 oldal.

hanem a tovább élő múlt rezervoárjainak funkcionális vizsgálataiban a néprajztudomány történeti antropológiai, kultúraelméleti és szakrális kommunikációbeli sajátlagosságaira is figyelmet irányítanak a pályatársak, melyek Pócs Éva munkásságának, pályájának mindig is jellegzetességei voltak. A könyvsorozat nyolcadik opusza *Vannak csodák, csak észre kell venni. Helyi vallás, néphit és vallásos folklór Gyimesben I.* címmel jelent meg,<sup>4</sup> és kilenc írást foglal magába, alapos vallásnéprajzi tanulmányokat, mások által még föl nem dolgozott (vagy nem így interpretált) szemléletmódokat felmutatva. Az írások fókuszpontja Gyimesfelsőlok, Középlök (Hidegség) és Gyimesbükk sok hetes-hónapos-éves vallásnéprajzi kutatómunka, táborozás és adatgyűjtés anyagából alakult ki, szerzőinek többsége azóta már doktori értekezésben is önálló tudományos művet alkotott a Pécsi Néprajz-Antropológia Tanszéken megkezdett kutatásai-ból. A folklórszövegek, melyek a vallás helyi társadalmi funkcióját pontosítják, „a magyarság egyik legarchaikusabb vallási és folklórhagyományokat őrző területén” nem csupán „(a moldvai magyaroké mellett) a gyimesi magyarság kultúrájának, mentalitásának zárványszerűségét, archaikus mivoltát, »középkoriasságát«...” gyűjtik össze onnan, ahonnan mások ezt még nem tették, hanem a visszahozhatatlanul eltűnő gyimesi, magyar s ezáltal európai kultúra egy szelétét segítenek megőrizni: „egy egyedi, soha másutt, máskor nem létezett, máshonnan meg nem ismerhető” anyagát, melyet más kutatók is szöveggözlések, változó színvonalú gyűjtések, bár korántsem minden folklórműfajból való válogatással tártak föl, de efféle szövegvariánsok kontextuális elemzését, funkcionális vizsgálatát, továbbá a változásra is érzékeny leletválasztékát ekképpen senki sem dolgozta föl. Hiánypótló mű tehát ez a kötet, az eltűnőben lévő hagyományok világából, melyről „nem hihetjük azt, hogy akár a régmúlt, akár a közelmúlt most feltárt maradék darabkái a gyimesieknek a kultúrát jelentik. [...] A múltba leásó, az emlékeket feltáró hozzáállás mellett figyelmünket elsősorban a jelenre kell irányítanunk, fel kell mérnünk a kultúra, a vallási élet, a folklór ma működő jelenségeit (és azok mai kulturális kapcsolatait, társadalmi hátterét), akár ősrégi e jelenségek, akár most, a szemünk láttára keletkeznek” (7–10. old.) – szól a témavezető Pócs Éva bevezetőjéből.

Mindezek komplex feltárást és értelmezést igénylő belátása, a gyimesi kultúra változásaira is figyelemmel lévő kutatások tükrözése (így a miskolci antropológusok, Biczó Gábor, Ilyés Zoltán tájféldrajzi, szakrális tájra vonatkozó vizsgálódásai, Bárh János Tatros-völgyi településnéprajzi-demográfiai áttekintése, Kallós Zoltán vagy Magyar Zoltán székelyföldi gyűjtései) alapvető feladatokat szab a kortárs szakrális néprajz kutatójának, hisz a zártként feltételezett, archaikusként bemutatott gyimesi életvilág sem „menekülhet” a globalizáció hatásaitól, mozgásaitól, csábitásaitól, jelképeitől.

A kötetben Hesz Agnes néphit és helyi vallás, lélek- és túlvilágképzetek iránti érzékeny figyelme (15–75. old.) a halál utáni létezéssel kapcsolatos elvont világokat megjelenítő írásában a testi valóság, az érzékszervek szerepe, az önkép és a kapott „más-kép” kölcsönhatásai mentén indul el a „földies túlvilágképben az anyagi javakkal való ellátottság”, „a sok munka, valamint az ételben, italban és ruhában elszenvedett hiány”, a materiális túlvilágkép egyház által meghatározott módjai, az imádságok, misék, alamizsna, ajándékozás és az áldozat szerepe, tehát „a spirituális és materiális lélek- és túlvilág-elképzelések [...] a konkrét fogalmakban való gondolkodás” és a hiedelemtörténetek, álomelbeszélések, rítusok és rítusmagyarázatok

<sup>4</sup> Studia Ethnologica Hungarica VIII., szerkesztette Pócs Éva. L'Harmattan – PTE Néprajz Tanszék, Bp. 2008. 377 oldal.

vallásfilozófiai szempontból eltérő típusainak szemlészésével felmutatható változások tipológiája felé. Hesz Ágnes tanítványi szerepe és önálló kutatási témakörei révén (az immár ebben a témakörben megvédett doktori disszertációja által is) érdemben jelzi a Pócs Éva megformálta hagyomány folytathatóságát.

Hárompataki gyűjtőútja során fedezte föl „a közösségben rejtett módon élő és érvényesülő szabályok felfedése, illetve az általuk kialakított és fenntartott társadalmi valóságkonstrukciók körvonalazása” egyes eseteit Czégényi Dóra, aki a kollektív hagyományok egyének hiedelemvilágában és hiedelemtudásában megjelenő egyéni elbeszélések, élményközvetítő tartalmi összetevők értelmezését kíséri meg. Emlékezeti folyamatra fókuszál tehát, ennek a szövegek által rekonstruált helyzeteket leíró mivoltát kezeli az elbeszélés meghatározó funkciójának, s az alkalmazkodás módjait, a körülmények kulturális magatartásokra kiható jellemzőit szedi egységes rendszerbe, a kisteleki hétköznapok társadalmi valóságát a személyközi tapasztalatok révén megérthetni próbálva világít rá az értelemadó és a halál tragikumát az intimitás körülményeit fölülmúlóan interpretáló történetközlésekre figyelve. A saját tapasztalati tudás megosztása, kontrasztok közé emelése, nyelvben rögzült tudásként felmutatása egyaránt az eseményrekonstruáló narratívákba kerül, melyek „az elmúlás tényének társadalmi és kulturális kontextualizálását hangsúlyosabban igénylik, s erre a sajátos halálesetek tipológiája kínálkozik értelmezési keretként (77–92. old.).

Túlvilági utakkal, a lélek tétova helykeresésével foglalkozik a gyimesbükki ortodox hiedelmek alapján írott tanulmányában Jankus Kinga is (93–112. old.). A lélek túlvilági útja a témakeret, ebbe illeszkedik a Bákó megyei román hívőközösség képzeteinek tipológiája, mely a halál utáni léleksors változatait mutatja. Nemcsak önazonosítás, hanem a nyelvhasználat is szerepet kap a településre jellemző ortodox-katolikus vegyes házasságok kognitív tudatjelei között, a modern létforma és a tradicionális helyi kultúra viszonyrendszere épp az interetnikus kapcsolatokban lesz fölfejtendő a vallási hiedelmek szempontjából. Nem „teljes halottkultusz” leírása ez, de a halál beállta utáni túlvilági lélek-út és sorsalakulás változatainak érzékeny tereprajza, ide véve a templomi ábrázolások, ponyvák, egyházi kiadványok, feltámadástörténetek, szakrális eszközök, temetési rítusok és szokásformák helyi tónusait – a gyertyák szerepét, a vizek szimbólumait, a pénz- és alamizsnaadás jelentőségét – és a gyászmunka egy részét is.

A helyi vallás, vallási folklór és az életút átmeneti rítusai jelennek meg Csonka-Takács Eszter tanulmányában is (113–161. old.), aki valóságos kismonográfiát komponál e kötetbe a gyimesközéploki keresztelők egyházi, népeleti, szokásrendi és társas kapcsolatháló komplex rendszeréről. Az újszülött, az óvó-védő szertartások, a névadás-keresztelés szokásformái, továbbá az időbeli változások mindezen terekben, a születéstől a „benti világ”, a szimbolikus mozdulatlanság, a pólyák használati módjai, a gonoszelhárító rítusok és a „kinti világ”, a környezet veszélyeket rejtő szférájának szereplői, vélt ártalmi, igézési félelmek, keresztetlenn gyermekekre leselkedő veszély-képzetek széles körét vázolja föl, majd a keresztelő idejének, ajándékainak, szakrális folyamatának állapotrajzaival ugyancsak teljes értékű részletrajzával jól érzékelteti, mennyire árnyalt az apró elemekből álló a teljes kép, s ennek alakulása, modernitáskitettsége, konvenciótartalmainak változékonysága, a „pogányt vittünk, keresztényt hoztunk” közös családi élménye a templomi szertartás után, meg a keresztszülők, a kölcsönös-ség, a komaság és kizárólagosság témakörei együtt. Szép és aprólékos társadalomrajz ez, sokkal több részletárnyalattal, mint a szakrális néprajz sok más irányzatában, hisz „egy közösség



hiedelem- és rítusrendszerét a társadalmi viszonyok vizsgálata nélkül nem lehet teljességében értelmezni”. E normának a Szerző igényesen-szépen, fotóillusztrációkkal együtt törekszik megfelelni.

Nemcsak tanítványi hivatkozásokkal, kollegiális utalásokkal vannak tele ezek az írások, melyek Pócs Éva iránymutató szerepét tükrözik, hanem Ő maga is tanulmánnyal gazdagítja a gyimesi szakrális folklór áttekintő elemzését. *Vízkereszt és Szent György napja Gyimesközéplekon* címmel többévnnyi helyi terepmunkája tapasztalatait összegzi itt két összefüggő tudásterületről: a két ünnepi idő és kapcsolatrendszerük, meg a pap és közösség viszonya, mely ebben kibontakozik. A január 6-i vízszentelés római katolikus és ortodox változatai, ennek hagyományai és a házszenteléssel összefüggő hatásai, a vízkereszt szenteltvízhasználat normái, rituális szerzési és megőrzési-tartósítási szabályai, a világi és ördögi hatások veszélyei, a rontás és hárítás szertartásai, szakrális jelképletei egészen a Szent György napi takarmányáldásig fenntartott kultuszelemek rendszerébe illeszkednek, melyekről fényképeivel illusztrálva elmélyült leírást ad, finom árnyalattal szöve tanulmányába a plébános, az ortodoxia és a más tájakon kínálkozó összehasonlítás példatárát (163–181. old.).

Ugyancsak Gyimesközéplek a helyszíne Kajári Gabriella terepkutatási tanulmányának, melyben a tradicionális gazdálkodás és a családszerkezet megfontolt, de biztos felbomlásával közvonalazza a különböző generációk közötti értéknormák, szokáselemek és tudáskészletek átalakulását, főképp a Hidegség-patakán megfigyelhető szocializációs folyamatok s azokon belül is az imaéletbe belenevelődés témakörét. Az imádságok hagyományozódásának jelenleg is zajló módosulása párhuzamosan zajlik az életforma- és értékrendváltozásokkal, az archaikus szövegelemek és momentumok kiegészülése az újakkal, a régi generációk örökségét mintegy „átírní” kész új szereplők (mint valami másodlagos szocializációt követő nemzedék tagjai) vesznek részt az új, átmeneti élethelyzetek, válságállapotok, informális közlések, egyházi és családi hatásformák kevertségére érzékeny egyének olykor elidegenítő hatásokrak kitett szerepformálódásában. Az imádkozás szóbeliségben s kevésbé az írott szövegekben meglévő öröksége, az elszigeteltebb egyének térbeli tagoltsága és gyengébb „pasztoráltsága” (vagyis hívővé nevelése és lelkigondozása), a szentekhez kapcsolódó történetek tudásöröksége, az imák „érdemszerző ereje” és jelentéstartománya vagy a szentáldozat szimbolikus tartalmainak családi értéke a közösségi identitás egyik legfőbb helyi alkotóeleme, szocializációs eszköze, s az imakultúra átörökítése is épp ezért nyer kivételes jelentőséget magában a változás korában (183–221. old.).

Még hasonlóképpen e szakrális tájon, a népi gyógyászat és az igézet hiedelemrendszeri kérdéseinek (pl. szemmel verés, megszólítás, ráolvasások, betegségűző mondások, rontások, babonáságbeszédék stb.) rituális gyógyításban és betegségfogalmakban kimutatható jelei mintegy külön területet, kutatási témakört jelenthetnek a Gyimes-kutatás tanszéki programjában. Csörge Barnabás a racionálisan nehezen magyarázható betegségek és kezelésmódjuk nyomába eredt, hogy az igézet hiedelemrendszeri magyarázatait példák sokaságán okulva mutassa be. A csecsemőkre, kisgyermekekre, családtagokra és szomszédságra kiható rontás, ártás, igézés prevenciós stratégiái és babonásági aspektusai számos figyelemre érdemes változatot tesznek beláthatóvá, melyek a külső jegyek, képzetek, hitek, vélelmek érzelmi motiváltságát is éppúgy magyarázzák, mint a jószágra, állatokra, egészségi állapotra vonatkozó tudásokat. Ezek rendszerében, rendszerező leírásában a Szerző fontos, hiánypótló, inspiráló hatásokkal bánik érzékeny eszközként (223–253. old.).

Még e táji tagoltságon belül, de szerte Gyimesre érvényesen keresi Mikos Éva is a folklórkutatás jelenkori kulcskérdéseit és a hagyományos gazdálkodási módok közepette megörökölt, reprezentatív és életgyakorlati tudásanyagát, melynek hatása a viselet, életvezetés, folklorisztikai tudás révén is kiegészül olyan elemekkel, mint az ismert szövegtípusok változásai, a televízió vagy újságolvasás nyelvi hatásai, a szellemi táplálékok igénye és kielégítési formái, valamint mindezek okán az elsajátítás folyamatában az írásbeliség szerepváltozása, térnyerése és tömegkulturális kihatásai is számításba kell jöjjenek. Egyugyanazon szakrális térben hat Szent Genováva legendájának csoda-elbeszélési módja és a mesélő szerepét a „tájékozottsággal” felülmúlni próbáló kortárs magatartási mód, a történeti felfogás, a retrospektív gondolkodásmód és a hagyományos műveltséget még kincsként őrző mentalitás. Mikos Éva a gyűjtés, az értelmezésmódok, kutatási technikák és érdeklődésirányok kitűnő áttekintésével vezet be tehát a helyi közösségek változó szövegfolklórtudásába, ennek korántsem lineáris, hanem inkább sokdimenziós változásai, amivel a pályatársak szövegeit és kutatási tapasztalatait helyezi szaktudományos értékrendbe (255–278. old.), ahogyan más szövegfolklorisztikai, népiesség- vagy regekutatói írásaiban is.

A kötet tanulmányai tehát a régmúlt jelei, lenyomatai és hagyatécai felől haladnak rész-elmzések és esettanulmányok során „a” kultúra múltja felől a folklór és vallási élet egész kulturális közegét felölelő, társadalmi és szakrális háttérrel felmutatni képes összegzés felé, Hesz Ágnes írásától Mikos Éva összegzése irányába. A könyv záró tanulmánya a kutatásvezető és a létező csodákat észrevenni képes szaktekintély, Pócs Éva írása, aki a helyi vallás és a hiedelmek, a mitológia és a kultuszok összességét a folklorisztika egyik alapkérdése és a szakrális néprajz főkérdése felé vezet tovább. Tanulmánya a démonvilág, a szövegváltozatok árnyalatai, a rítusmozzanatok és hitvilág-elbeszélések felől kérdezősködik, voltaképpen a helyi vallások és hiedelmek narratív, elbeszélésmódokban megnyilatkozó sokrétűségét mutatja meg a gyűjtések révén összeállt anyag teljességében s a természetfeletről való tudás alaptermeszetét illetően. Kisebb kötetnyi tanulmánya szisztematikusan tekinti át a kutató és a kutatás szerepét a hagyomány formálódásában, a gyimesi táji közösség narratív válaszait a vallásos elbeszéléskincs birtokában lévő reprezentációkkal és keresztény mitológialényekkel megidézett verziókban. Professzor-asszony írásának még kivonatolva megidézése vagy „felülnézeti képe” is hosszas részletezést igényelne, melyre itt nem vállalkozhatok, de tény, hogy a vallási hitek és kultuszok terén újabb időkben megjelent szakrális folklórkutatás egyik legáttekintőbb vállalkozásának nevezhető (279–351. old.). A kötetet záró angol összefoglalók és a képanyag fennköltlen illusztrálja, hogy Pécsi Tudományegyetem néprajzos-antropológus kutatói a hosszú terepmunkán alapuló, öt éven át folytatott vizsgálódás eredményeivel nemcsak a „csodákat” és értelmezési köreiket, hívőcsoportokat és helyi kultúrát tárták föl sikeresen, de bizonyították azt is, miképpen lehet vallásnéprajzi szakkutatásnak a társadalomismeret részévé válnia, az etnológiának pedig a magyar társadalomtörténeti tudás nélkülözhetetlen részévé formálódnia.

## Szimbolikus rendszerek, kortárs folklórfelfogások

A sorozat természetesen folytatódik, s noha igen fontos Viga Gyula *A bodrogi közeli kultúra és társadalom változásai a 19–20. században* című munkája (2008) vagy Iancu Laura *Vallás Magyarfaluban. Néprajzi vizsgálat* kötete (2013), de a *Studia Ethnographica Hungarica* minden további kötetére nem lesz már itt tér... Egyet azonban még jelezni, körvonalazni

szeretnék – már csak Pócs Éva életműve szempontjából is. A *Tárgy, jel, jelentés* kötet,<sup>5</sup> amelynek a fentiekhez hasonló részletezése önálló ismertetésbe kívánkozna, hisz tizennyolc tanulmányról van szó, muzeológusok, folkloristák, etnográfusok, antropológusok írásairól, akiket ezen a konferencián a való világ és társadalmi jelenségeinek egésze, tárgyiasult vagy tárgyként (is) értelmezhető mivolta érdekelt kiemelt témakörként. A kutatók, oktatók, gyűjtők vagy muzeológusok számára itt a tárgyi világ(ok) emberi viszonyainak, a jelek és értő emberek kapcsolatának, az ikon vagy szimbólum jelentéstárának és „szótárainak” más egyéb tartalmakat is hordozó vagy megjelenítő-képviselő minősége volt fókuszban. E szellemi többletet, érzéki univerzumokat is hordozó objektumok vagy objektívációk részint ugyanis örökölt, „hagyományos” közlések terében érvényesülnek, részint pedig a szimbólumrendszerek vagy szimbolikus kommunikációk univerzumában rítusok, folklor-műfajok (pl. varázsmesék, emlékanyag tárgyiasítása), kultuszok eszköztárához is tartoznak (ekképpen a betlehemes játék, fenyődíszek, húsvéti tojások, templomi kegytárgyak, vizuális közlésmódok ikonikus tartalmai, rózsafüzérek, kultuszjelképek és szakrális tárgyak, mágikus eszközök, jósló tárgyak, népi gyógymódok, ruházkodási kegytárgyak, de akár márkajelek, logók, emlékeztető tárgyiasulások stb.). Hangsúlyos a kötetben a keresztény kultusztárgyak széles körére fókuszáló érdeklődés, de önálló tanulmányba illeszkedik például a bizánci szobortárgyak, a boszorkányperek tárgyvilága, az érintkezési mágia eszközei, a Szent Anna-kultusz kellékei, egyházi öltözködési-tárgyhasználati szabályozás, állatgyógyítási eszközök, viaszöntési rítustárgyak, gondúzó rítustárgyak, kápolnák falképei s így tovább.

A kötet öt nagyobb szerkezeti egysége a Szokások, rítusok általános kérdései felől közelít (Pozsony Ferenc, Verebélyi Kincső, Balázs Lajos, Gazda Klára, Geszti Zsófia és Páky Viktória írásaival), majd a Test, holttest, képmás kérdéskörében szobrok, mágikus felfogások, ruhadarabok rítusjellegét érintve (Tóth Anna, Virt István és Pócs Éva szövegeivel) a Mágia, divináció, rontás, gyógyítás témakörében mágikus bűnjelek, viaszfigurák, analógiás tárgyjelképek székely és csángó változatain (Tóth G. Péter, Kis-Halás Judit, Frenzl Kata) át a Szent tárgyak tárgyi folklorjából illusztrál esettanulmányokkal olyan tárgyhasználatokat és ábrázolási eszköztárat (Szacsвай Éva, Lengyel Ágnes, Limbacher Gábor), melyek a szélesebb és mélyrehatóbb értelmezési szférákban már Képek, szövegek, emlékezet tárgyiasult szféráit reprezentálják (Dallos Edina, Szalánszki Edit, Jakab Albert Zsolt, G. Szabó Erzsébet és Grynaeus Tamás jóvoltából).

A könyv (és a hajdani konferencia) szerkesztői előszava, gondoskodó-rendszerező komponálása, megannyi elméleti keretének körvonalazása és példatárainak hivatkozási bázisa révén Pócs Éva oktatói-kutatói hatását vagy munkásságának széleskörűségét mutatják, s ekképpen valósulhat meg az óhaj is, melyet bevezetőjében jelzett, s mely szerint „reméljük, könyvünk nemcsak folklorisztikus érdekességekkel, hanem új tanulságokkal is szolgál, kiegészíti környezetünk profán és szent tárgyainak jelentéséről alkotott képünket, a jelek-ikonok-szimbólumok eddig nem ismert világát”. S valóban, az írások java többsége megújító látásmódokat, rejtekező összefüggéseket, kölcsönhatásokat és különbségeket is fölmutat, így adva lehetőséget, hogy a belátható múlt és változó jelen emberei által érzékelt, tapasztalt, mélyebb jelentésvilágok felé vezető tárgyak megértésének kísérletei közös tudásunk bázisára kerüljenek.

<sup>5</sup> *Tárgy, jel, jelentés. „Tárgy és folklor.” Konferencia Vaján, 2005. október 7–9-én.* Studia Ethnologica Hungarica IX. Szerk. Pócs Éva, L'Harmattan – PTE Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék, Bp.–Pécs 2008. 479 oldal.



Dömötör Tekla, Újváry Zoltán, Katona Lajos, Róheim Géza, Voigt Vilmos, Kerényi Károly és mások publikálta) eredményei a csoportokon, települési közösségeken, korosztályokon, szubkultúrákon belüli kommunikáció, a közösségi viselkedés olykor változó szabályrendszerei, a gazdasági alapú szertartásosság és a politikai tónusú átértékelések rendre a népelet és a társadalmi életvilág szabványos meghatározói lehettek, melyekre minduntalan új szokáscelekvések rakódtak (13–20. old.). Olyan teljes világképek hordozói is nemegyszer az ünnepek és rítusok, mint példaképpen a Farkas Judit írásában szereplő Krisna-hívők vallási konverzióban formálódó szerepnyerése, a mindennapi tudás és a hitrendszer összhangja az ünnepi szertartások, a szocializáció, a hagyományátvitel és a szimbolikus rítusok beilleszkedése a Krisna-völgyi ceremóniális rendszerbe, ahol a világképi és értékrendi reprezentációk (a fűrdetési szertartás, a murtiszobrok istenként elfogadása, az életforma-mintaképek falusi milióbe illeszkedése, az oltárszolgálat, stb.) „olyan értékeket és attitűdöket közvetítenek, amelyek a csoportot közösséggé szervezik, így a rítusban való részesülés révén az egyén e közösséghez tartozhat [...], a rítusok értelmet és értéket adnak azok életének, akik végrehajtják őket” (269–286. old.).

Az írások között Keszeg Vilmos is kitér olyan másfél évszázados ünneplési gyakorlatra, melynek szerkezete, lefolyási és jelentéstulajdonítási struktúrái a funkcionális tartalmú ünnepet az új, polgári, urbánus és nemzeti (nemzetiségi) szertartások körébe emeli. Ismerteti az ünnepi beszámolókat, szereplőket, nemzeti jelképhasználatot, a nekrológok tónusa és frazeológiája számos kérdését, az ünneplés fő tereit és szövegrepertoárját, szórakoztatási formáit és szabadidős térhasználati eljárásokat, fotózkodás, korzózás, emlékidézés, retorikai megnyilvánulások, románokkal szembeni „ellenbeszéd” formáit (21–42. old.) mint valamely közösségfenntartási és -életési metódust. E fenntartó kisebbségi élményközösség már magában a beélt térben is önállóságot, történeti feladattudatot tükröző magatartásmódok együttese, s talán épp a kapcsolódó szövegfolklórelemek teszik szertartásossá létüket mindaddig, amíg közösségként tételeződnek, homogenizálódást mutatnak, vagy a hely szellemét tükrözni kívánják... Ilyesféle sorsközösség, feladatközösség és értelmező közösségi kiváltságosság már-már közel kerül ahhoz, hogy az együtt élő, létező közösséget éltesse, a hiányzót megidézzék, megteremtse, történeti időből hívja mintegy vendégségbe, eredettudat és folytonosság miliójébe vagy reprezentált közegebe.

## Teremtés – a szövegfolklórban és kívülről ugyancsak

Hiányzó és létező, megőrzött és teremtett a hívószó abban a merész kötetben is, mely az ünneplést szerző életművének nem szigorúan textuális mivoltát követi, hanem a tudóstársak születésnapjának gesztusaként épp az életmű kontextusait, a hatások hatásait, a Mester és Tanítvány viszony hangsúlyos elemeit meg a szövegértékű kölcsönhatások belátásait tartalmazza tanulmányok alakjában. A Pócs Éva szerkesztette sorozat egyik köteteként s egyben az elismerően rokon tudóstársnak szóló meglepetésként keletkezett a *Teremtés. Szövegfolklorisztikai tanulmányok Nagy Ilona tiszteletére* című markáns kötet,<sup>7</sup> mely szerényen szólva mintha könyvespolci helyét sem a néprajzi kötetek között jelölné ki, hanem egyenesen a vaskos teremtéstörténetek és végenincs tündérmesék óceánjának tündökletes

<sup>7</sup> Szerkesztette Ekler Andrea, Mikos Éva, Vargyas Gábor. *Studia Ethnologica Hungarica VII. L'Harmattan – PTE, Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék, Bp.–Pécs, 2006. 620 oldal*

utazóit hívogatná a szövegkorpuszok szigeteire. A huszonkilenc szerző formálta hatszáz oldal, ha mesefolyamokban és annotációkban, cizellálásokban és leleményekben, analógiákban és folklórkutatási tematikai sokaságban gondolkodunk, bizonytalannal megközelíthetetlen egy ilyesféle ismertetőben. A névsorolvasás lapaljig tartana, a témakörök vagy körvonalazó címek lajstroma fejezetnyi, s akkor még nem méltattuk a kollegiális gesztusok java részét, melyek az eredetmondák, fabulák, világmagyarázatok, népkönyvek, apokrif evangéliumok, motívumkutatások, mesevilágok, parasztbibliák tárgyköreiben szólnak ünnepélyes elismeréssel Nagy Ilonához és kutatási témáihoz, e kötetben is a 17–41. oldalig felsorolt bibliográfiai mutatóhoz kapcsolódóan. Itt, e helyen épp egyetlen szerző egyetlen oldalát, szemléletmódját, utalásait, megfigyeléseit, pontosító hozzászólásait, koncepciózus meglátásait lehetne teljes cikkterjedelemben földolgozni, annyira gazdag a kötet. A publikációs jegyzéket kigyűjtő Mikos Éva, a laudációt tudományos köntösbe öltöztető Vargyas Gábor születésnap előszava, melyek azonnal életműszemlézési alaphangot adnak a könyvek, „csupán” kiegészül a legkiválóbb közvetlen kollégák, távolabbi szakmai társak, kortársak, pályatársak esettanulmányaival – s a korábbi Pócs-kötetekhez képest azzal az eltéréssel, hogy nem egyirányú kutatási célterület, hanem az alkalomhoz választható aktuális kutatási részeredmény mutatkozik mindegyikben, az viszont nagyjából harminc-ötven rokon területről. A tanulmányok sorát Lammel Annamária kezdi a kozmológia, biogenezis és ontogenezis holisztikus képeivel a korábban közösen készített *Parasztbiblia* reprezentálta szöveganyag kapcsán (45–61. old.), Nagy Zoltán az isten és az ördög huzakodásának hantiknál föllett teremtésgondolatát idézi föl (62–80. old.), Görög Veronika afrikai és afro-amerikai eredettörténetekből beszél el felelősség-példákat az emberiség egyenlőtlenség-mintázataiból (81–97. old.), Keszeg Vilmos a tordai művelődéstörténet és elbeszélésrepertoár mentális környezetét mutatja be a közösség viselt dolgaival összefüggő narratívákból gazdagon idézve (115–147. old.), Farkas Judit a magyarországi Krisna-tudatos gyermekirodalom eredetét és nevelő intencióinak mesehallgatási élményvilágát, a szöveghagyomány két kultúra fonódásaiból kialakuló mentális szférákat idézi meg (148–166.), és folytathatnám itt a sort még negyedszáz szerzővel-témával, de valamiképp le kell kerekítenem a sugallt intellektuális végtelenséget és a szöveghű idézeteket, az egyéniségkutatást és a nemzetvilág megidézését (Ekler Andrea, Mikos Éva), a varázsmesét és a szakrális kisemlékek körét (Dallos Edina, Perger Gyula), a diákkultúrától a köszöntésekig (Jakab Albert Zsolt, Benedek Katalin), a mezőségi táncszóktól a verses haladzsáig (Békési Tímea, Varga Sándor, Barna Gábor, Küllös Imola), a lészpedi „beszédnéprajzról” a „nagyságos elvársáig” ívelő (Vargyas Gábor, Viczián Zsófia) vagy a halottmeghívás átmeneti rítusától (Verebélyi Kincső) a túlviláglátomásokig (Voigt Vilmos) körvonalazódó szövegkorpuszok parttalan vidékeit. Mindez lényegében képtelenség, de ezt már a föntiekkel is talán sikerült elmondanom... Röviden: a kötet nem villamosutazásra, hanem hosszas íróasztali tanulmányozásra és módszertani útmutatóként épp oktatásra való, amit Nagy Ilona bűvös mosollyal és a bárkiknek bármikori szövegeivel összefüggő megértések ezernyi példájával szokott volt megcselekedni. Úgy vélem, biblikusan méltó életműhöz épp ilyesféle szövegfolklorisztikusan méltó üdvözlés jár, s ezt még Pócs Éva is fenn felmutatja a csodák és lehetetlenségek folklórban előforduló, démonküldő és teremtésformáló varázsigék kozmikus verzióival (233–269. old.).

## Permanens álom, kortárs századok

A szövegfolklorisztika tematikus gyűjteményeit és a reprezentatív szöveggyűjtemények lehetőségeit sokszor jelző kutatói életművek persze nemcsak esettanulmányi, térség-, nyelvezet- vagy témafókuszú feltárások mutatóival illusztrálják, hanem a tényleges válogatásokkal is. E magyar folklorisztikai törekvések egyike az ugyancsak Pócs Éva szerkesztette *Fontes Ethnologiae Hungaricae VI.* kötetében összeállított anyag, mely *Álmok és látomások a 20–21. századból* címmel jelent meg.<sup>8</sup> Ez csupán az első kötet, melynek a kegyhelyekhez és a szent látókhoz, álmok és látomások széles köreihez, szentek vagy túlvilági lények elbeszéléséhez, a néphit démonaihoz kapcsolódó narratívumok régtől fogva jelen vannak a folklorisztika különféle területein, de rendszerezett közreadásukkal eddig adós volt a néprajztudomány. E kiadós forrásanyag szöveggyűjteményi közreadása a szerkesztők legavatottabb részvételével egyúttal körülírja a térségi verziók körét is, szlovákiai, erdélyi, szlovéniai és magyarországi szövegváltozatok kerülnek tematikus körvonalakkal jelzett nagyobb fejezetekbe (Látomások kegyhelyeken; Kollektív látomások, álmok; Szent látók; Halottlátók; Álomnaplók, látomásnaplók), hogy végül a kortárs látók és gyógyítók transzcendens és New Age-kori eszmeiségének körét körvonalazza a kötet napjaink spirituális szubkultúráiból. A spirituális ösvényeken járók invokációi a beavatásra/tudásra érzékeny világ és a mágikus közösségekben folytonosan igényelt kommunikatív interaktivitás szféráiba vezetnek (512–538. old.), s a kötet bevezető félszáz oldalán a narratívumvariánsok keletkezéstörténetét, elemző iskoláit és irányzatait, a látomásirodalomból még hiányzó szempontok választását és tematikus válogatásuk szándékait jelzik a Szerkesztők. Lévén szó szövegközlésről és tipológiába rendezhető gyűjteményi forrásbemutatóról, a kötet egyszerre vállal egy eddig talán mostohán sem kezelt néprajztudományi terület fejlesztésében is főszerepet, de kutatók számára sem csupán szövegtár, hanem a szakterületi és recens társadalomtudományi tudásvilágoknak is roppant izgalmas tárháza. Benne lakozik a közösségi kultúrák és egyének életvilága, a tájegységi jellemzők köre, a társadalom számos rejtekező szférájának meghallgatási és megértési gesztusa, a vallásosság és spirituális irányultság specifikus alrendszerének klasszifikációs lehetősége (vagy legalább ezek egyik verziója), egyúttal térségi összehasonlító folklorisztika terén legalább annyira, mint a kortárs vallásvilágok megismerésének lehetséges kerete is. A szerkesztői rálátás, az angolszász-amerikai, francia, romániai és magyarországi elméletek, forrásközlések, kutatómódszertanok beláttatása különösen fontos értékűtár önmagában is, a húszoldalnyí sűrű bibliográfia pedig nemcsak a múltbéli álmvilágokat, hanem a jelen- és jövőkereső megértéseket is készséggel szolgálja.

„Néhány” oldalnyi szemlélem akárha itt is véget érhetne, sőt nem is kívánom az Olvasó érdeklődését tompítani azzal, hogy azonos terjedelemben gyalogolok végig kötetek és könyvsorozatok megannyi példáján. De úgy vélem, akár az etnográfia, a szövegfolklorisztika, a vallásnéprajz megannyi ágának és néhány kiadványának kézbevitelével csupán egy regisztrált múltat közvetíthetek, miközben napra nap új tudás termelődik, véget nem érő kutatói keresgélés fakaszt újabb

<sup>8</sup> Szerkesztette Keszeg Vilmos, Peti Lehel és Pócs Éva. PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék – L'Harmattan Kiadó, Pécs–Bp. 2009. 560 oldal

témaköröket, tudáságazatokat, tematikus összefoglalásokat. Ezért csupán jelzőként utalok befejezésül arra a két kiadványra, melyek tanulmánygyűjteményként nemcsak kiegészítői a forrásközléseknek, de új irányokat jeleznek, új nevekkal illusztrálják a vallásnéprajz kies tematikus körét. A Pócs Éva szerkesztette-gondozta sorozatok körébe tartozik a *Studia Ethnologica Hungarica* válogatás is, mely (csekélység) épp a 14. köteténél tartott öt évvel ezelőtt, s azóta sem torpant meg. A *Szent helyek, ünnepek, szent szövegek. Tanulmányok a romániai magyarság vallási életéből* című könyv<sup>9</sup> a korábban megjelent gyimesi vizsgálatoknak moldvai, Maros megyei, csíkszéki kiegészítéseivel és párhuzamaival szolgál alapvetően a hivatalos egyházi világ és a népi vallásosság eltérő kultúráinak szemlélésével, a „hagyományos” és a „modern” jelenségek párhuzamosságának a vallási értékvilágra épülő másságait megértendő, továbbá a román–magyar együttélés ortodox és katolikus világait kölcsönhatásokban is kimutató, nyelvi struktúrák jelenlétét is érdemben leképező írásokkal. A kolozsvári és budapesti kutatók, alkalmanként helyszínek áttekintésével, a kegyhelyeken divó imatársulati, látomásközösségi, egyházi népének világában is megjelenő másságok regisztrálásával nemcsak rivalizáló identitáskonstrukciókat ismertettek meg írásaikban, hanem a szerves vallási közösségek kétnyelvűségben, nyelvvesztésben, kommunikatív identitások alakváltozásaiban is tetten érhető alakzatait is felmutatják, beleértve a doktrinális vallási, az átmeneti rítusokat jellemző vagy épp az archaikus és orális modellek formaváltozataiban látható másságosságokat, fesztiválosodást, performanszokat, a rituális vallásosság szervezőegységének hatásait is – ezekről Pócs Éva bevezetője az eredmények és tárgykörök szemlélésével ad körvonalakat.

S hogy a körvonalak, eredmények nem csupán a néprajztudomány szakkérdéseinek körét érintik, hanem magát a tudáságazat centrumait is motiválják, fennem mutatja az a kötet, melyben a sorozatszerkesztő mellett egy következő generáció mutatja föl a folytatás első eredményeit: Farkas Judit és Keszeg Vilmos állította össze a *Kolozsvártól Pécsig, a yaoitól a juhászatig* címmel.<sup>10</sup> A sorozat szerkesztését Pócs Évától 2008 után Vargyas Gábor vette át, s így jönnek természetes közelségbe a PTE oktatói, a doktoriskolák tanára is mint egy-egy kötet szerkesztői. Ez most *Néprajzi – kulturális antropológiai tanulmányok két doktori iskolából* alcímmel jelent meg, s a kolozsváriakat Keszeg Vilmos képviseli, a pécsieket Farkas Judit. A tizenhárom dolgozat szól marosvásárhelyi narratív identitásokról (György V. Imola) és a hortobágyi kitelepítések elbeszéléséről (Hauptman Györgyi), a lokális történelem narratív megjelenítéséről (Nagy Réka, Csergő Melinda), a jelenkortörténet filmes elbeszéléséről (Berta János), 17. századi nemi szerepfelfogások soproni példájáról (Dominkovitsné Szakács Anita), az identitás és önreprezentáció gyermekirodalmi és feminista, adventista és hóstáti piacozó közegéről (Balatonyi Judit, Derencsér Diána, Lőrinczi Tünde, Gál Tünde) vagy csíkmadarasi és kazári milióban kialakuló gazdasági kapcsolathálóról (Salló Szilárd, Bálizs Beáta), életvilágok, modellek és létmódok vagy konyhák, szakácskönyvek, edények közül kitekintve (Kiss Kitti). Az előszóban körvonalas vázlatot kapunk a Szerkesztőktől a pécsi és a kolozsvári tanszéktörténet, a szaktudomány intézményesülése és a doktori műhelyek fölállítása kapcsán, egyúttal reményt is, hogy a készülő disszertációk nem csupán a szakemberek szerteágazó érdeklődéséről, téma- és forrásválasztás önállóságáról, de a módszertani és tudományelméleti szempontból is meghatározó elődök, köztük Pócs Éva kutatáshagyományának továbbvitelét is továbbvezetik az időben, gazdagítják az ifjabb korosztályok révén.

<sup>9</sup> PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék – L'Harmattan Kiadó, Pécs–Bp. 2009. 526 oldal.

<sup>10</sup> PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék – L'Harmattan Kiadó, Pécs–Bp. 2013. 277 oldal.